Մուրացկանի նայուածքով ուրիշի նայուածքն են որոնում:

Ցօրդը ու իր աժան մեքենան առաքեալի նման անցնում են մեր դաշտերից: Արարատը ծռում է իր գլուխը: Քոստ մի հրեայ կոմունիստ մեզ լեզուաբանական դասեր է տալիս: Թուրքաստանից եկած թուղթի մի կտոր պատգամի հանգամանք է առնում:

Մեր գրութիւնը, առարկայական պայմանները, պատմութիւնը, բացատրում են բանիմաց մարդիկ:

Տօսկանայի հեռաւոր եւ յետամնաց մի գիւղում խաղացի չինականները շուրջս էին բոլորուել: Armeno?— հա՞յ էք, poverini!

Խեղճե՛ր...

Ու մենք խեղճ ենք: Ոչ որովհետեւ անասելի ֆիզիքական տառապանքներ ենք կրած, եզների նման մորթուած ենք, այլ որովհետեւ դարերից ի վեր կորցրել ենք այն, ինչ որ արտայայտելու համար բառ իսկ չունենք եւ որ անուանած ենք անորոշաբար ոգի:

Գաղափարների արտայայտական ձեւերից դուրս, աւանդութիւնների կաղապարուած բովանդակութիւնից դուրս, այնտեղ խոր ծածկուած շերտերի տակ, անտեսանելի գետակներ են անցնում եւ մարդու ու ժողովրդների իսկական էութիւնը ղեկավարում:

Պատահում է յաճախ, որ հողի տակ խուժող նոր լաւաները բռնկում են, այրում, շոգիանում ու դարերի ընթացքին, յաջորդաբար դուրս նետում հրաբխային լեռներից: Գետնի տակ գոյացած հսկայ պարապը լցւում է հեռուներից եկած ջուրերով: Խորհրդաւոր հոսանքներ են կազմում, հողը ճեղքում, ճանապարհ բաց անում ու լճանում: Իսկ երկրի մակերեսի վրայ, մարդիկ, մարած հրաբուխների ստորոտին, արօր են քշում, ցանքս անում, գիւղեր եւ քաղաքներ շինում եւ անհոգօրէն ապրում իրենց ամենօրեայ կեանքը:

Մի օր էլ, կենդանիները, որոնք բնազդով կապուած են, կեանքի ամբողջի հետ, սարսափած մայում են, ոռնում, մլաւում, ու երկիրը շարժւում է, նոր հոսանքների ցնցումներին ենթարկւում, ճեղքւում, փլում:

Ողբերգութիւնը ներկայացնում է իր գործողութիւններից մէկը: Ու մարդիկ, կուրացած կենդանիների նման, յուսահատ եւ խելագար փախչում են, անիծելով անորոշը:

Եւ, սակայն, եթէ տունը փլում է մեր գլխի վրայ, այդ նրանից է, որ մենք, մեր բնազդական կապը տարերկրեայ գործունէութեան հետ կորցրել ենք: Այդ տեսակէտից կենդանիները մեզանից աւելի բախտաւոր են:

Եթէ այդ պատկերը մենք յարմարցնենք մարդկային էութեան, կը տեսնենք, որ լաւան ոգին է, ներքին ստեղծագործ այն ուժը, որը եթէ չգիտակցինք, անխուսափելիօրէն կը կերպարանափոխուի եւ կը դառնայ քանդիչ ուժ:

Մենք խեղճ ենք, որովհետեւ մեր ներքին բովանդակութիւնը մեր կամքից եւ մեր գիտակցութիւնից դուրս է մնացել: Նա այլափոխուել է եւ դարձել է տարերային ուժ:

Շեղուել ենք մեր ճանապարհից: Ապրել կեանքի մակերեսի վրայ: Ընտրել դիւրին միջոցներ: Ընդօրինակել ուրիշների փորձառութիւնից առաջ եկած գործիքները, յարմարուել, տաշուել, գործիք դարձել օտարականների ձեռքին, որբացել:

Ոգին ստեղծագործական ուժ է դառնում, երբ նա վեր է ածւում կենդանի մարմնի: Ժողովուրդները ողջ են, երբ հետապնդում են իրենց ներքին, խոր օրէնքը: Կեանքը, իսկական կեանքը, գաղափարների քանակութիւն չէ, այլ հոգեկան որակ, կեցուածք, կենսական որոշ արտայայտական ձեւ, պատասխանատուութեան զգացում եւ ստեղծագործական կարողութիւն:

Սարդարապատը դէմքը դարձրել է երկրին, ականջ է դնում լաւաների ձայնին: Ու մեր, իսկական բարոյական դէմքը այստեղ է, **այս լերկ ու մերկ անապատի մէջ**, այս ներուժ լռութեան աշխարհի մօտ:

Հայաստանը, ամբողջ Հայաստանը, դեռ Որբերի գիւղ է:

Մենք նմանում ենք երեք նոյն ապրեաններին, որոնք մահն են փնտռում եւ չեն կարողանում գտնել, որովհետեւ կեանքը ընթանում է իրենց հետ եւ իր ձայներով լցնում անապատը, անդունդը եւ պարապը:

Եւ սակայն, կեանքը ուզում է ապրել: Նա չի սպասում որբանոցի զանգին, որպէսզի ոտքերը քարշ տայ դէպի սեղանատուն: Նա այ-

Հայ մատենագրութեան թուանշանային գրադարան